

Ευτύχης Μπιτσάκης Αποδομητές: Το αδιέξοδο της αστικής φιλοσοφίας και ιδεολογίας

Ο θόρυβος γύρω από την περιβόητη υπόθεση Σόκαλ τείνει να σβύσει, αφού απασχόλησε επί μήνες τον καθημερινό και τον περιοδικό τύπο. Δεν πρόκειται, προφανώς, να επιχειρήσω εδώ κάποιον κριτικό απολογισμό αυτών των συζητήσεων. Θα σημειώσω όμως ότι κατά το μεγαλύτερο μέρος η συζήτηση αποπροσανατολίστηκε. Στράφηκε προς δευτερεύοντα θέματα: αν οι γάλλοι μετα-νεωτερικοί και αποδομητές είναι απατεώνες, αν επιτρέπεται να χρησιμοποιούν επιστημονικές έννοιες και μεταφορές, αν ο αγγλοσαξωνικός εμπειρισμός κήρυξε τον πόλεμο στο γαλλικό πνεύμα, αν πίσω από την επίθεση κρύβονται πολιτικές σκοπιμότητες ή ακόμα και οικονομικά συμφέροντα κ.λπ. Και όμως, τα αισθητικά, κοινωνικά, πολιτικά και φιλοσοφικά προβλήματα που συνδέονται με τη λεγόμενη νεωτερικότητα και μετα-νεωτερικότητα είναι σημαντικά. Εντούτοις, αν εξαιρέσει κανείς κυρίως τις παρεμβάσεις των Βαγενά, Βιβιδάκη, Νικολαΐδη και Παπαγγελή, από τα υπόλοιπα κείμενα λίγα θετικά θα είχε να κερδίσει ο έλληνας αναγνώστης, ενώ θα πλούτιζε το μυαλό του με μεγάλα λόγια, αφορισμούς, ακατανόητες εκφράσεις και σύγχυση.

Με τους μετα-νεωτερικούς, αποδομητές κ.λπ. έχει ασχοληθεί και παλαιότερα η *ΟΥΤΟΠΙΑ* (βλ., π.χ., τα άρθρα των Γ. Πλάγγεση και Γ. Διζικιρίκη στο τεύχος 22, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1996). Σε σχέση με την πρόσφατη διαμάχη, τη σχετική με την υπόθεση Σόκαλ, η *ΟΥΤΟΠΙΑ* δημοσίευσε στο προηγούμενο τεύχος ένα κείμενο του Δ. Γρηγορόπουλου. Με το σημερινό κείμενο θα επιχειρήσω, με τη σειρά μου, μια σύντομη προσέγγιση του προβλήματος, δίνοντας περισσότερη έμφαση στο φιλοσοφικό πλαίσιο των σχετικών ρευμάτων και στα αντίστοιχα αδιέξοδα.

1. Δυο λόγια κατατοπιστικά για το πρόβλημα

Όπως είναι γνωστό, πρώτος ο αμερικανός φυσικός Α. Σόκαλ «ήρξατο χειρών αδικών». Εδημοσίευσε πράγματι ένα άρθρο του στο περιοδικό *Social Text*, όπου με επιστημονική σοβαροφάνεια παρέθετε ακαταλαβίστικες και ασυνάρτητες φράσεις γάλλων και αμερικανών διανοουμένων, μετα-νεωτερικών και αποδομητών. Οι θιγόμενοι αντεπετέθηκαν. Ο Σόκαλ και ο Βέλγος Μπρικμόντ

επανάλθαν δριμύτεροι με ολόκληρο βιβλίο, με τίτλο *Διανοητικές Αγυρτείες*, και ο πόλεμος συνεχίστηκε. Στόχος από τους Γάλλους ήταν κυρίως οι Λακάν, Φουκώ, Ντελέζ, Κρίστεβα, Μποντριγιάρ και άλλοι.

Σε ποια σημεία επικεντρώθηκε κυρίως η συζήτηση στο εξωτερικό και εδώ;

Πρώτον, αν το μοντέλο των φυσικών επιστημών είναι το μοναδικό και πρέπει να επεκταθεί και στις κοινωνικές επιστήμες. Προφανώς δεν μπορεί να υπάρξει τέτοια μοναδικότητα. Οι Σόκαλ και Μπρικμόντ δεν υποστήριξαν, εξάλλου, κάτι τέτοιο. Δεύτερον, αν οι κοινωνιολόγοι, οι φιλόσοφοι κ.λπ. δικαιούνται να χρησιμοποιούν έννοιες της φυσικής ή των μαθηματικών, τις οποίες συχνά παρανοούν. Και πάλι, προφανώς, η επιστήμη δεν είναι ο κλειστός κήπος της Εδέμ. Φυσικά μη επιστήμονες μπορεί να κατανοήσουν λάθος μια έννοια, ένα θεώρημα ή μια θεωρία. Αυτό συνέβαινε (ας θυμηθούμε τις επιστημονικές παρανοήσεις ενός Χέγκελ ή ενός Μπερξόν) και θα συμβαίνει και βέβαια δεν αποτελεί θανάσιμο αμάρτημα: ο φιλόσοφος κρίνεται από τις ιδέες του και όχι από τυχόν παρανοήσεις των φυσικών θεωριών ή των μαθηματικών. Τρίτον, αν οι φιλόσοφοι κ.λπ. μπορούν να χρησιμοποιούν μεταφορές. Αλλά οι ίδιες οι επιστήμες έχουν συχνά δανειστεί από την εμπειρική πραγματικότητα λέξεις τις οποίες «μετέφεραν» στο πεδίο της επιστήμης, δίδοντάς τους συγκεκριμένο περιεχόμενο. Παραδείγματα: δύναμη, ορμή, καταστροφή, χάος, bootstrap, υπερχορδές, γλυόνια, χρώμα, άρωμα, γοητεία κ.λπ. Οι έννοιες αυτές είναι «λειτουργικές», αλλά συχνά δεν κατανοούμε το βαθύτερο οντικό τους αντίκρουσμα. Αλλά υπάρχει και άλλη «κατηγορία». Οι μετα-νεωτερικοί, αποδομητές κ.λπ. χρησιμοποιούν εξεζητημένη, ασαφή, σκοτεινή γλώσσα, είναι ακατανόητοι κ.λπ. Αυτό είναι γεγονός. Αλλά αυτό δεν σημαίνει

ότι τους μετα-νεωτερικούς μας κ.λπ. πρέπει να τους θεωρήσουμε απατεώνες. Ναρκισσευόμενους, συχνά να! Σπουδαιοφανείς, επίσης. Απατεώνες; Ποιος ετάζει νεφρούς και καρδιάς; Αλλά γιατί η εκζήτηση, η ασάφεια, ο βερμπαλισμός; Τι ουσιαστικότερο εκφράζει αυτό το ύφος; Αυτή η «γραφή»;

Το κύριο πρόβλημα βρίσκεται αλλού: Γιατί ένα μεγάλο μέρος της σύγχρονης φιλοσοφίας, της λογοτεχνικής κριτικής, της αισθητικής ή της κοινωνιολογικής θεωρίας παρουσιάζει αυτά τα χαρακτηριστικά; Ποιες είναι οι ιδεολογικές καταβολές αυτών των ρευμάτων; Και ποιες είναι, σε τελευταία ανάλυση, οι κοινωνικές ρίζες του φαινομένου; Αν υπάρχουν ιδεολογικά αδιέξοδα, ποιον κόσμο «αντανακλούν»; Και αν τα ιδεολογικά αδιέξοδα εντάσσονται σε ευρύτερα φιλοσοφικά πλαίσια, τότε πώς η φιλοσοφία έχει φτάσει σε αδιέξοδο; Ποια είναι η πορεία της και ποιες οι αιτίες αυτής της πορείας;

2. Νεωτερικότητα και μετα-νεωτερικότητα Η πραγματικότητα κάτω από την αχλύ της ιδεολογίας

Οι δυο έννοιες, μέσα στην αφηρημένη γενικότητά τους, κρύβουν και αποκρύπτουν μια πολύ συγκεκριμένη πραγματικότητα. Πράγματι, δεν υπάρχει κάποια *νεωτερικότητα* ως ένα συνεκτικό όλον από πολιτιστικά και άλλα στοιχεία, πέρα από ταξικούς προσδιορισμούς. Η λέξη νεωτερικότητα αντιστοιχεί στις πραγματικότητες, υλικές, επιστημονικές, κοινωνικές, ιδεολογικές, πολιτισμικές της αστικής, καπιταλιστικής πραγματικότητας. Η μετα-νεωτερικότητα, με τη σειρά της, αντιστοιχεί στη σημερινή φάση του όψιμου καπιταλισμού.

Πώς ορίζεται η νεωτερικότητα; Υποστηρίζεται ότι πρόκειται για την κοινωνία στην οποία πραγματοποιήθηκαν τα προτάγματα του Διαφωτισμού. Κατά τον Λυοτάρ, π.χ., η νεωτερικότητα αναφέρεται στις μεγάλες αφηγήσεις, σε κοσμοθεωρίες, στην ανθρώπινη απελευθέρωση. Αλλά πολύ πριν από τον Λυοτάρ, ο συμπατριώτης του Μπωντλαίρ όριζε τη νεωτερικότητα ως αυτό που είναι εφήμερο, φευγαλέο, συμπτωματικό. Μια τέτοια αντίληψη ανταποκρίνεται κατά κάποιον τρόπο στο διαρκή μετασχηματισμό της τεχνολογίας, των κοινωνικών σχέσεων και των πολιτισμικών μορφών που χαρακτηρίζουν το βιομηχανικό καπιταλισμό. Κατ' άλλους, τα χαρακτηριστικά θέματα της νεωτερικότητας αναγγέλλθηκαν ήδη από τον Νίτσε, ο οποίος επέδρασε στη σκέψη των Ντελέζ, Νεριντά, Φουκώ κ.λπ. Αλλά ο Νίτσε δύσκολα θα μπορούσε να θεωρηθεί εκπρόσωπος του αστικού ορθολογισμού. Γι' αυτόν έννοιες όπως ψυχή, αλήθεια, ουσία κ.λπ. είναι μεταφυσικές έννοιες, στοιχεία του ανιστορικού βασιλείου της ιδεολογίας. Στην εποχή του Νίτσε, εποχή ώριμων αντιθέσεων του βιομηχανικού καπιταλισμού, η αστική τάξη είχε ήδη χάσει την όποια «επαναστατικότητα» της και τις παλαιές μεταφυσικές της βεβαιότητες. Ο νιτσεικός μηδενισμός δεν επηρέασε τυχαία τους συγχρόνους μας. Σε ποια περίοδο της ιστορίας θα εντοπίζαμε, λοιπόν, την απαρχή της αστικής νεωτερικότητας; Και αν η νεωτερικότητα δεν είναι μια παγιωμένη πραγματικότητα, τότε ποια ήταν η πορεία και ποιες οι μεταλλάξεις της;

Τα χαρακτηριστικά της αστικής νεωτερικότητας αρχίζουν να διαμορφώνονται μαζί με την ανάπτυξη της αστικής τάξης, των αστικών κοινωνικών σχέσεων, της επιστήμης και της ιδεολογίας της νέας τάξης. Μετά τους Νομιναλιστές και τους Ουμανι-

στές, είχαμε τους άγγλους εμπειριστές, τον Καρτέσιο, τους γάλλους διαφωτιστές, αργότερα τον Καντ, τον Χέγκελ και ολόκληρη τη γερμανική ιδεαλιστική φιλοσοφία.

Η αστική φιλοσοφία —και η ιδεολογία συνολικά— και στις πιο ορθολογικές εξάρσεις της ήταν υποθηκευμένη στον ιδεαλισμό και ήταν οριακά συντηρητική, καθότι έβλεπε την αστική κοινωνία ως την πραγμάτωση της Ελευθερίας, του Κράτους Δικαίου, του Ορθού Λόγου, προαναγγέλοντας ρητά ή έμμεσα ένα τέλος της Ιστορίας, πολύ πριν από τους σύγχρονους «χιλιαστές» τύπου Φουκονγκιάμα.

Ο Καρτέσιος —πατέρας του αστικού ορθολογισμού— αναγόρευσε το υποκείμενο και τη σκέψη του κριτήριο ύπαρξης και κριτήριο εγκυρότητας της γνώσης, ανάγοντας βέβαια και τα δυο προβλήματα στην ύπαρξη και στα κατηγορήματα του Θεού. Ο Καντ, με τη σειρά του, υποστήριξε ότι η συνείδηση επιβάλλει τους νόμους της στην πραγματικότητα, ότι αδυνατούμε να γνωρίσουμε τα πράγματα καθαυτά, και με μια ψευδοκοπερνίικεια αναστροφή επεχείρησε να θεμελιώσει την ύπαρξη του θεού στην ηθική. Τέλος, ο Χέγκελ διαμόρφωσε ένα μεγαλειώδες διαλεκτικό-ιδεαλιστικό οικοδόμημα το οποίο, σε τελευταία ανάλυση, οδηγούσε στην τετριμμένη αλλά ιστορικά ακαταμάχητη λύση της θρησκείας.

Η αστική φιλοσοφία —και ιδεολογία— ήταν σχεδόν πάντοτε (με εξαίρεση ελάχιστους υλιστές) υποθηκευμένη στη θρησκεία. Όμως ο Καρτέσιος δεχόταν την ύπαρξη της υλικής πραγματικότητας και τη δυνατότητα του ανθρώπου να τη γνωρίσει. Ο αγνωστικισμός είναι η μια όψη της φιλοσοφίας του Καντ. Η άλλη είναι η αποδοχή μιας πραγματικότητας ανεξάρτητης από το υποκείμενο και γνώσιμης —έστω και ως ολότητας φαινομένων. Ο Χέγκελ, τέλος, θα επεξεργα-

ζόταν μια διαλεκτική αντίληψη της φυσικής και της κοινωνικής πραγματικότητας, προετοιμάζοντας το δρόμο για το μαρξισμό.

Στις καλύτερες στιγμές της η αστική φιλοσοφία θέλησε να γνωρίσει τον κόσμο, έστω και με το μέσο των θεωρησιακών συστημάτων. Αλλά νομιμοποιούμαστε να μιλάμε για αντικειμενική, υλική πραγματικότητα; Ο Καρτέσιος και ο Καντ είχαν αναδείξει —στρεβλά έστω— το δημιουργικό ρόλο της υποκειμενικής συνείδησης, χωρίς να αρνούνται την ύπαρξη της υλικής πραγματικότητας. Ο Χέγκελ απολυτοποίησε το Πνεύμα, θεώρησε τη φύση ως το έτερόν του και, μέσω της ιστορικής πορείας του Πνεύματος, ανασυγκρότησε την κίνηση της Φύσης και της Ιστορίας προς την κατάκτηση της Αυτοσυνείδησης και της Ελευθερίας.

3. Εμπειρισμός, θετικισμός, υποκειμενισμός

Αλλά πριν από τον Χέγκελ και πριν από τον Καντ, ο Ντ. Χιουμ επεχείρησε να περιορίσει την πραγματικότητα στο σύνολο των αισθητηριακών δεδομένων. Η λογική κατάληξη του εμπειρισμού του Χιουμ θα ήταν ο σολιψισμός. Υπάρχω μόνον εγώ. Ο «κόσμος» δεν είναι άλλο από το σύνολο των αισθητηριακών δεδομένων μου. Ο Χιουμ είχε συνείδηση της αντίφασης της πραγματικής ζωής με τη φιλοσοφία του, αντίφασης η οποία υπέβασκε χωρίς να μπορέσει να λυθεί.

Προς τα μέσα του περασμένου αιώνα ο Α. Κοντ (1798-1857) θα εγκαινίαζε τη φιλοσοφία του θετικισμού. Ο θετικισμός, έκπτωτη μορφή του γαλλικού φυσιοκρατικού υλισμού, μέσα στην αντι-μεταφυσική ορμή του, θα υπέσκαπτε όχι μόνο τη Μεταφυσική, αλλά και την υλιστική πλευρά της γαλλικής

φιλοσοφικής παράδοσης. Μετά τον Κοντ, ο διάσημος φυσικός και φιλόσοφος Ερנסτ Μαχ θα εγκατέλειπε το υλιστικό κατάλοιπο της καντιανής φιλοσοφίας και θα επέστρεφε στο «συνεπή» υποκειμενισμό του Χιουμ. Έτσι, το υποκείμενο της αστικής φιλοσοφίας, μέσα από μια ιστορική-αντιφατική οδύσσεια, θα μεταμορφωνόταν σε κέντρο του κόσμου. Στην απόρριψη της αντικειμενικής πραγματικότητας από τη θετικιστική φιλοσοφία θα μπορούσαμε να αναζητήσουμε μια από τις γνωσιολογικές ρίζες του μετα-νεωτερικού ανορθολογισμού.

Αλλά ήδη βρισκόμαστε στο δεύτερο μισό του περασμένου αιώνα και πλησιάζουμε προς τον εικοστό. Οι αντιθέσεις και οι καταστροφικές συνέπειες του βιομηχανικού καπιταλισμού ήταν πλέον μια ορατή πραγματικότητα στην Ευρώπη. Οι ρομαντικοί είχαν αναζητήσει διέξοδο και νόημα σε έναν εξιδανικευμένο Μεσαίωνα ή σε μια επίσης ιδεατή αρχαιοελληνική πραγματικότητα. Ο Μαρξ και ο Ένγκελς, αντίθετα, θα έβλεπαν ως διέξοδο την ανατροπή του καπιταλισμού και την έλευση της κομμουνιστικής κοινωνίας. Αλλά την ίδια εποχή ο Κίρχεγκωρ (1813-1855), βιώνοντας τις αντιθέσεις της εποχής του και το προσωπικό του δράμα, θα θεμελιώνει τη χριστιανική μορφή του υπαρξισμού, ενώ ο Νίτσε (1844-1900), περιφρονώντας την αθλιότητα και τη μετριότητα της αστικής ζωής, θα οραματιζόταν τον υπεράνθρωπο μέσα σε ένα κλίμα ηρωικού μηδενισμού.

Ο Νίτσε λοιπόν, κατά μια άποψη, είναι ο κατ' εξοχήν εκπρόσωπος της νεωτερικότητας. Αλλά γιατί όχι και ο Κίρχεγκωρ ή ο νεοθετικισμός; Ας δεχτούμε την επιρροή του Νίτσε σε ό,τι αφορά τον υποκειμενισμό, τον ανορθολογισμό, την αδιέξοδη αρνητικότητα των μετα-νεωτερικών. Αλλά η μετα-νεωτερική «ιδεολογία» εντάσσεται σε

ένα ευρύτερο γνωσιοθεωρητικό-οντολογικό πλαίσιο, τις καταβολές του οποίου θα τις αναζητήσουμε και στη φιλοσοφία του θετικισμού και στις μεταμορφώσεις της.

Ο εμπειριστής Χιουμ υποστήριζε ότι το μόνο που γνωρίζουμε είναι το σύνολο των αισθητηριακών δεδομένων μας και θεωρούσε ότι δεν μπορεί να αποφανθεί για την ύπαρξη της αντικειμενικής πραγματικότητας, την ύπαρξη του θεού κ.λπ. Ο Μαχ θα επέλεγε το «συνεπτή» εμπειρισμό του Χιουμ, τη φιλοσοφία του οποίου θεωρούσε λογικά συνεπέστερη από την καντιανή, και θα εγκαινιάζε τη φάση του νεότερου εμπειρισμού. Οι επιστημολόγοι του Κύκλου της Βιέννης, συνεχίζοντας την εμπειριστική παράδοση, θα στρέφονταν κυρίως προς τη λογική όψη των σχετικών προβλημάτων. Ο Κάρναπ, π.χ., έγραφε ότι δεν δέχεται ούτε την υλιστική θέση, ούτε τον αντίποδά της, την ιδεαλιστική, και ότι απορρίπτει το όλον πρόβλημα. Ο Κάρναπ χαρακτήριζε μεταφυσικές όλες τις προτάσεις που ισχυρίζονται ότι αντιπροσωπεύουν γνώση για κάτι που είναι πέρα από την εμπειρία, όπως η ουσία των πραγμάτων, το «πράγμα καθαυτό» του Καντ, το Απόλυτο κ.λπ. Τα φιλοσοφικά προβλήματα ο Κύκλος της Βιέννης τα θεωρούσε ψευδοπροβλήματα και περιόριζε τη φιλοσοφία στη συντακτική ανάλυση της γλώσσας των επιστημών. Κατά τον Άνερ —για να πάρουμε μια δεύτερη περίπτωση—, οι φιλοσοφικές θεωρίες είναι αδύνατο να ελεγχθούν με την παρατήρηση. Είναι ουδέτερες σε σχέση με τα γεγονότα και συνεπώς στερούνται νοήματος. Μαζί με τη Μεταφυσική, οι λογικοί θετικιστές απέρριψαν ολόκληρη σχεδόν τη φιλοσοφική προβληματική, εγκαινιάζοντας ένα νεοσχολαστικισμό της γλώσσας.

Οι νεοθετικιστές θέλησαν να αποκαθάρσουν τη φιλοσοφία από τις σκοτεινές έν-

νοιες της Μεταφυσικής. Η «αποδομητική» τους απόπειρα είχε μια θετική όψη: έναν επιστημονισμό, κατάλοιπο του πρώιμου αστικού επιστημονισμού. Εντούτοις, οδήγούσε σε έναν «κόσμο» εκκενωμένο από την υλικότητά του και σε μια αντίληψη για την επιστήμη η οποία είχε ως αντικείμενο «συμβάντα» και «δεδομένα» στερημένα από υλικό αντίκρισμα.

Ο δρόμος προς τον υποκειμενισμό και το σολιψισμό ήταν ανοιχτός. Ο λογικός θετικισμός στράφηκε πλέον προς τη μελέτη της γλώσσας, αλλά όχι για να μελετήσει τη σχέση γλώσσας, φυσικής και κοινωνικής πραγματικότητας. Ολόκληρη η φιλοσοφία, κατά τον Βιτγκενστάιν για παράδειγμα, είναι κριτική της γλώσσας και η φιλοσοφική εργασία συνίσταται ουσιαστικά σε διευκρινίσεις. Και ο ακρωτηριασμός της φιλοσοφίας, η αναγωγή της στη μελέτη της γλώσσας εντάχθηκε σε ένα αντι-υλιστικό σύμπαν, κέντρο του οποίου θα ήταν το υποκείμενο —ένα αόριστο υποκείμενο, αποκομμένο από την ιστορία και από το σύνολο των κοινωνικών προσδιορισμών του. Ο κόσμος, κατά τον Βιτγκενστάιν, είναι η ολότητα των γεγονότων (facts), όχι των πραγμάτων, ή ακόμα η ολότητα των καταστάσεων. Κεντρικός όρος αυτού του αφυλοποιημένου σύμπαντος είναι το υποκείμενο: Το υποκείμενο δεν ανήκει στον κόσμο: μάλλον είναι ένα όριο του κόσμου. Στον «κόσμο» αυτό η μόνη αναγκαιότητα είναι η λογική αναγκαιότητα και η αντίληψη ότι υπάρχουν φυσικοί νόμοι αποτελεί πλάνη. Μπορούμε, συνεπώς, να περιγράψουμε εντελώς τον κόσμο με γενικευμένες προτάσεις, δηλαδή χωρίς να συσχετίσουμε οποιοδήποτε όνομα με κάποιο επιμέρους αντικείμενο.

Βρισκόμαστε ήδη στο έδαφος της φιλοσοφίας της γλώσσας και της αντίστοιχης σολιψιστικής οντολογίας. Ο Βιτγκενστάιν

θα έγραφε σχετικά: «Τα όρια της γλώσσας (της μόνης γλώσσας που καταλαβαίνω) σηματοδοτούν τα όρια του κόσμου μου». Επίσης: «Αυτό που θέλει να πει ο σολιψισμός είναι τέλεια ορθό, μόνο που δεν είναι δυνατό να ειπωθεί!» Τέλος: «Το εγώ του σολιψισμού ανάγεται σε ένα σημείο χωρίς έκταση. Δεν μένει παρά η πραγματικότητα που συντονίζεται με αυτό».

Ούτε ο χώρος επιτρέπει, αλλά και δύσκολο θα ήταν να επιχειρήσει κανείς να κατατάξει και να χαρακτηρίσει τα διάφορα ρεύματα της σύγχρονης φιλοσοφίας που προέκυψαν από τη μετεξέλιξη του νεότερου θετικισμού. Η αναλυτική φιλοσοφία συνεχίζει την αγγλο-σαξωνική εμπειριστική παράδοση, ορίζοντας ως αντικείμενό της την ανάλυση της γλώσσας και χαρακτηρίζοντας, με τη σειρά της, ως ψευδοπροβλήματα τα μεγάλα ερωτήματα της φιλοσοφίας. Η διάκριση αναλυτικής φιλοσοφίας και φιλοσοφίας της γλώσσας δεν είναι σαφής. Η δεύτερη θεωρείται κλάδος της πρώτης. Απορρίπτοντας και αυτή τα «παραδοσιακά» προβλήματα της φιλοσοφίας, περιορίζεται στην ανάλυση του υλικού της γλώσσας και απορρίπτει ό,τι θετικό είχε ο έκπτωτος επιστημονισμός του νεοθετικισμού. Όπως γράφει ο Bubner, η φιλοσοφία του αιώνα μας, σε αντίθεση με την προηγούμενη, ενοποιείται χάρη στο κοινό ενδιαφέρον της για τη γλώσσα. Το κοινό αυτό ενδιαφέρον ενώνει τις διάφορες σχολές της, από τη φαινομενολογία και την ερμηνευτική, μέχρι την αναλυτική φιλοσοφία και τη θεωρία της γλώσσας. Οριακά η φιλοσοφία τείνει να μετασχηματιστεί σε γλωσσολογία (R. Bubner, *Modern German Philosophy*, σελ. 69).

Το ταξίδι ήταν μακρύ. Από τον αγνωστικισμό του Χιουμ, στο θετικισμό του Κοντ και στον εμπειρισμό του Μαχ. Από εκεί στα διάφορα ρεύματα του νεοθετικισμού,

του λογικού θετικισμού, του λογικού εμπειρισμού κ.λπ., για να καταλήξουμε στην αναλυτική φιλοσοφία και στη φιλοσοφία της γλώσσας. Από τον έκπτωτο επιστημονισμό του Κοντ, φτάσαμε στον υποκειμενισμό και τον αντι-υλισμό του νεοθετικισμού, στον αυτοακρωτηριασμό της φιλοσοφίας, στην κατάργηση του νοήματος ως σχέσης με κάποια αντικειμενική πραγματικότητα, στη λατρεία της γλώσσας, στο κλείσιμο στο γυάλινο πύργο της γλώσσας, στην αναγόρευση της γλώσσας όχι μόνο σε αποκλειστικό αντικείμενο της φιλοσοφίας, αλλά και —σε τελευταία ανάλυση, ζητά ή έμμεσα— σε μοναδικά νόμιμη πραγματικότητα. Αλλά ήδη βρισκόμαστε στο οντολογικό πεδίο της μετα-νεωτερικότητας, αν μπορεί να μιλήσει κανείς για κοινά αποδεκτή οντολογία ενός πολιτισμικού μορφώματος γεμάτου ασάφειες, αντιφάσεις, συγχύσεις, ακατανοησία, σχολαστικισμό και αοριστολογία. Η στροφή προς το υποκείμενο (Καρτέσιος, Καντ) κατέληξε στη διάλυση και του υποκειμένου και του κόσμου.

4. Το αδιέξοδο της αστικής φιλοσοφίας και ιδεολογίας

Η πρόσφατη διαμάχη αφορούσε κυρίως τους αποδομητές (Ντεριντά κ.λπ.). Αλλά είναι δυνατό να διαχωρίσουμε τους αποδομητές από τους μετα-μοντέρνους; Πολλοί ταυτίζουν τους μεν με τους δε. Ίσως όμως οι αποδομητές θα έπρεπε να θεωρηθούν ως ένα από τα ρεύματα του μετα-μοντέρνου. Αλλά το χάος και οι αντιφάσεις δεν επιτρέπουν μια σαφή συσχέτιση. Αυτό εξάλλου δεν είναι το ουσιαστικό.

Ορισμένοι θεωρούν τους γάλλους αποδομητές επιγόνους του μετα-στρουκτουραλισμού. Αλλά τι ήταν ο στρουκτουραλισμός

και η μετεξέλιξή του; Και πέρα από τη σχέση αυτή, το ευρύτερο γνωσιοθεωρητικό και οντολογικό υπόβαθρο των μετα-νεωτερικών και των αποδομητών πρέπει να αναζητηθεί και στην αγγλοσαξωνική αναλυτική φιλοσοφία και στη φιλοσοφία της γλώσσας. Μετα-νεωτερικοί, εξάλλου, δεν είναι μόνον οι Ευρωπαίοι —οι ΗΠΑ έχουν και αυτές συνεισφέρει το κατά δύναμιν.

Πράγματι, είναι γνωστό ότι στις ΗΠΑ εδέσποξε εξ υπαρχής ένας ωφελμιστικός πραγματισμός. Από τον πραγματισμό του James (1842-1910) και του Dewey (1859-1952) και την ταύτιση της αλήθειας με την ωφελιμότητα, φτάσαμε σήμερα σε μια γενιά αντιρεαλιστών που συνδυάζουν την πραγματιστική παράδοση με τη λογική και γλωσσική ανάλυση, και επιπλέον επιχειρούν να αξιοποιήσουν φιλοσοφικά τα δεδομένα της λογικής, των μαθηματικών και των φυσικών επιστημών. Έτσι, π.χ., ο R. Rorty αναθεώνει τον πραγματισμό του James και του Dewey. Ο N. Goodman υποστηρίζει ένα «ριζικό σχετικισμό», κάτι συγγενικό με τον αντι-ρεαλισμό, ενώ ταυτόχρονα χαρακτηρίζει τον εαυτό του πλουραλιστή. Ως προς τον περισσότερο γνωστό σε μας H. Putnam, όπως γράφει ο Passmore, «για να γράψουμε για τη “φιλοσοφία” του Putnam, είναι σαν να προσπαθήσουμε να συλλάβουμε τον άνεμο με ένα δίχτυ ψαρά». Με την ικανότητά του για μεταλλάξεις, ο Putnam κατέληξε να είναι «μια επιτομή της πρόσφατης φιλοσοφίας» (J. Passmore, *Recent Philosophers*, σσ. 92 και 97). Πράγματι, ο Putnam ξεκίνησε από μαοϊκός, έγινε ρεαλιστής, αντιρεαλιστής, διατύπωσε έναν «εσωτερικό ρεαλισμό», απορρίπτει το «μεταφυσικό ρεαλισμό», αλλά δεν θέλει να χαρακτηρίζεται αντιρεαλιστής κ.λπ. Στα πλαίσια του «εσωτερικού ρεαλισμού», ο Putnam απορρίπτει το καντιανό «πράγμα καθαυτό», γράφει το

ρεαλισμό με «μικρό ρ», υποστηρίζει ότι ο μεταφυσικός ρεαλισμός ανήκει στον κόσμο της φαντασίας και σ' αυτό συμφωνεί με τον Rorty, κατά τον οποίο η μετα-φιλοσοφική κουλτούρα απαλλάσσεται από τα φιλοσοφικά προβλήματα (βλ. σχετικά το δεύτερο κεφάλαιο του βιβλίου μου, *Το Αειθαλές Δέντρο της Γνώσεως*).

Ευρωπαίοι και αμερικανοί μετα-νεωτερικοί επικοινωνούν και αλληλοεπηρεάζονται. Η κοινωνική πραγματικότητα των ΗΠΑ ταιριάζει εξάλλου θαυμάσια με την κοσμοαντίληψη των μετα-νεωτερικών. Κατά τον Baudrillard, οι ΗΠΑ είναι η κοινωνία της ταχύτητας, των κινηματογραφικών εικόνων και της τεχνολογίας που οδηγεί σε κρίση την εξηγητική λογική. Η κοινωνία αυτή αντιπροσωπεύει «το θρίαμβο του αποτελέσματος πάνω στην αιτία, του στιγμιαίου έναντι του χρονικού βάθους, το θρίαμβο του επιφανειακού και της καθαρής αντικειμενοποίησης πάνω στο βάθος και την επιθυμία». Και ο Harvey σχολιάζει: «Αυτό είναι το έδαφος πάνω στο οποίο μπορεί να ανθίσει ο αποδομισμός» (D. Harvey, *The Condition of Postmodernity*, σ. 291).

Οι μετα-νεωτερικές ιδεολογίες ενισχύθηκαν από τους αποδομητές και αντίστροφα. Κοινά χαρακτηριστικά τους είναι η εχθρότητα προς κάθε συντεταγμένη αφήγηση. Η απόρριψη των «μεγάλων αφηγήσεων», δηλαδή κάθε ευρύτερης απόπειρας για κατανόηση της φύσης ή της κοινωνίας. Η διάλυση της πολιτικής θεωρίας, της κοσμοθεωρίας, της ηθικής, σε ένα χαώδες σύμπαν γλωσσικών παιχνιδιών, σχολαστικών αναλύσεων, ασάφειας, αντιφάσεων, η τάση προς το εφήμερο, η τάση για αποδόμηση και απο-νοηματοποίηση κάθε μορφής επιχειρήματος. Μετα-νεωτερικοί και αποδομητές κηρύσσουν το τέλος των ιδεολογιών, συχνά το τέλος της ιστορίας, την εγκατά-

λειψη θεμάτων όπως η ταξική πάλη, εννοιών όπως ο τρόπος παραγωγής, η φύση του αστικού κράτους, η επανάσταση κ.λπ. Κατά τη μετα-νεωτερική σκέψη, ο «κλασικός ορθολογισμός» έχει αγγίξει τα όριά του και η συνείδηση αυτού του γεγονότος αποτελεί στοιχείο της μετα-νεωτερικής φιλοσοφίας. Αλλά ο «κλασικός ορθολογισμός» δεν είναι άλλος από τον αστικό ορθολογισμό. Η εξάντληση των ιστορικών ορίων αυτής της μορφής δεν σημαίνει κατ' ανάγκην την κυριαρχία του μετα-μοντέρνου σχετικισμού και ανορθολογισμού.

Νίτσε, φαινομενολογία του Χούσερλ, Χάιντεγκερ, Φρόντ, αναλυτική φιλοσοφία, φιλοσοφία της γλώσσας, σημειολογία, είναι πηγές απ' όπου άντλησαν υλικά για να «οικοδομήσουν» το σύμπαν τους οι αποδομητές. Φυσικά θα ήταν υπερβολή να μιλήσουμε για συγκροτημένο φιλοσοφικό σύστημα. Η αποδόμηση είναι περισσότερο στοχασμός, «ανάγνωση» κειμένων, συσχετισμός, διάλυση του ενός μέσα στο άλλο, οικολόγηση του ενός εντός του άλλου.

Η αποδόμηση είναι κυρίως λογοτεχνική κριτική, αλλά επεκτείνεται και στις κοινωνικές επιστήμες και στη φιλοσοφία. Υπονόμευση, λοιπόν, της δυτικής λογοκρατούμενης Μεταφυσικής. Τον ίδιο στόχο είχε θέσει και ο θετικισμός και ειδικά ο λογικός θετικισμός. Τι προτείνουν ωστόσο στη θέση της; *Γραμματολογία!* Κριτική ανάλυση και αποδόμηση κειμένων. Αλλά το κείμενο δεν αντιμετωπίζεται στη σχέση του με την κοινωνική ή τη φυσική πραγματικότητα. Θεωρείται σύνολο σημαινόντων, αποσπασμένων από την πραγματικότητα (πράγματα και σχέσεις πραγμάτων). Τα κείμενα αντιμετωπίζονται πέρα από όποιο νόημα. Αντλούν την αλήθεια τους από άλλα κείμενα. Η αλήθεια ή το νόημα δεν σημαίνουν, συνεπώς, αντιστοιχία έννοιας και πραγμα-

τικότητας. Άλλωστε, κατά τον Ντεριντά, ένα κείμενο δεν είναι κείμενο παρά μόνο αν κρύβει σε πρώτη όψη το νόμο της σύνθεσής του και τους κανόνες του παιχνιδιού του.

Οι αποδομητές καταργούν τη διάκριση αλήθειας-ψεύδους. Καταστρέφουν την έννοια του σημείου και, αν και επηρεασμένοι από τη σημειολογία, τη θεωρούν συνένοχη του λόγου. Η λογοκρατία, που αόριστη στη γενικότητά της, περιλαμβάνουσα και τα δογματικά συστήματα και το μαρξισμό, ανακηρύσσεται σε εχθρό των αποδομητών.

Ποια είναι λοιπόν η «φιλοσοφία» των αποδομητών; Όπως σημειώνει ο Θ.Δ. Παπαγγέλης, «μυστήριο μέγα» η φιλοσοφία της αποδόμησης. Πρόκειται περισσότερο για κλίμα, παρά για σχολή με συνέπεια. Πάντως σταθερή συνιστώσα των αποδομητών είναι να αρνούνται την παρουσία νοήματος. Να χρησιμοποιούν σημαίνοντα χωρίς σημαινόμενα (*Το Βήμα*, 30/11/97).

Μετα-νεωτερικοί και αποδομητές είναι δύσκολο να διαχωριστούν. Αλλά και οι ίδιοι δεν καταφέρνουν να αυτοπροσδιοριστούν. Η αντιφατικότητα είναι ένα από τα χαρακτηριστικά της. Ο κάποτε επίσης μαοϊκός F. Lyotard, π.χ., υποστηρίζει ότι η μετα-νεωτερικότητα αντιστοιχεί σε ένα νέο στάδιο κοινωνικής εξέλιξης, αλλά και ότι δεν αντιστοιχεί, ότι αποτελεί συνέχεια αλλά και ρήξη προς τη νεωτερικότητα (βλ. Callinicos, *Against Postmodernism*, σ. 95).

Μεταμοντέρνοι και αποδομητές απορρίπτουν τις «μεγάλες αφηγήσεις». Είναι εχθρικοί προς τις συνεκτικές απόπειρες για κατανόηση των σύγχρονων κοινωνιών. Αρνούνται, συνήθως, το μαρξισμό, την ταξική πάλη ως κινητήρια δύναμη της ιστορίας, απορρίπτουν κάθε επαναστατική δυνατότητα, κάθε εναλλακτική λύση ως προς τον καπιταλισμό. Έχουν συχνά μια «αποκαλυπτική» αντίληψη για καταστροφή του

δυτικού πολιτισμού, μια αίσθηση τέλους, τέλους της ιστορίας που συμπύκνει με το λυκόφως της μετα-νεωτερικότητας. Μιλούν αόριστα για μετα-καπιταλισμό, μετα-οικονομία, μετα-φιλελευθερισμό, μετα-πολιτισμικό, μετα-βιομηχανικό καπιταλισμό κ.ο.κ.

Παρ' όλες τις επιμέρους διαφορές, μετα-νεωτερικοί και αποδομητές εκφράζουν μέσα από συγχύσεις, ασάφειες, μέσα από ένα διάχυτο ανορθολογισμό, μέσα από το νεοσχολαστικισμό που αρνείται το συγκεκριμένο νόημα, την κρίση, την παρακμή και το αδιέξοδο της αστικής ιδεολογίας και κουλτούρας. Και η πραγματικότητα αυτή στο επίπεδο των υπερδομών αντανακλά, διαμεσολαβημένα αλλά διακριτά, την κρίση του σημερινού καπιταλισμού: τις πλανητικές αντιθέσεις του, τις κρίσεις υπερσυσώρευσης, την ανεργία, τη φτώχεια μέσα στον πλούτο, την καταστροφή των κοινωνικών σχέσεων, τη διάλυση του κράτους πρόνοιας κ.λπ. Αλλά η εσωτερίκευση αυτών των αντιθέσεων δεν οδηγεί στην αναζήτηση τυχόν διεξόδου. Κατά τους Jameson και Eagleton, η μετα-νεωτερική απαξίωση νοήματος συνομωτεί με τις αξίες της καταναλωτικής κοινωνίας του καπιταλισμού. Τα προϊόντα αυτού του ρεύματος δεν στοχεύουν στην αναζήτηση της αλήθειας. Δεν εκφράζουν περιεχόμενα. Είναι πολιτισμικά εμπορεύματα και λειτουργούν ως εμπορεύματα. Όπως γράφει ο Harvey, η μετα-νεωτερική ιδεολογία είναι μια μάσκα που εμποδίζει κάποιο βαθύτερο μετασχηματισμό της κουλτούρας του καπιταλισμού (Harvey, *όπ.παρ.*, σ. 354).

5. Μόνον άρνηση;

Φυσικά ό,τι υπάρχει στους νεωτερικούς, μετα-νεωτερικούς και αποδομητές

δεν είναι απλά αρνητικό. Οι αντιφάσεις μάλιστα είναι, ενίοτε, έντονες. Άλλωστε αντιφάσεις θα συναντήσει κανείς στα έργα όλων των φιλοσόφων.

Ας δούμε πρώτα τους «προγόνους». Ο Χιουμ ήταν εμπειριστής και αγνωστικιστής. Αλλά ο αγνωστικισμός του υπονόμεισε το κύρος της Μεταφυσικής, του ιδεαλισμού και της θρησκείας στη συντηρητική, μετεπαναστατική Αγγλία. Ο επιστημονισμός του Κοντ καταπολεμήθηκε από τον κυρίαρχο σπιριτουαλισμό της Γαλλίας της εποχής του. Ο ουτοπικός σοσιαλισμός του, άλλωστε, και ο φιλεργατισμός του ήταν θετικά στοιχεία της προσωπικότητας και του έργου του. Ο Μαχ ήταν «εμπειριοκριτικός», αλλά η κριτική του στη νεωτώνεια μεταφυσική έπαιξε λυτρωτικό ρόλο για την επιστήμη. (Μεταξύ άλλων, «ξύπνησε» τον Αϊνστάιν από το «δογματικό του λήθαργο».) Οι νεοθετικιστές του Κύκλου της Βιέννης διαπνέονταν από έναν αντιμεταφυσικό επιστημονισμό, που λογικά θα οδηγούσε στο σολιψισμό. Πολιτικά όμως οι περισσότεροι ήταν σοσιαλδημοκράτες και τον Neurath τον αποκαλούσαν «κόκκινο καθηγητή». Οι περισσότεροι εξάλλου αυτοεξορίστηκαν μετά την άνοδο του Χίτλερ στην εξουσία.

Οι σημερινοί επίγονοι δεν είναι όλοι «αντιδραστικοί», ανορθολογικοί, αντιμαρξιστές. Ορισμένοι προέρχονταν από την άκρα αριστερά (Lyotard, Putnam κ.λπ.) και, παρὰ τη μεταστροφή τους, κρατούν κάποια κατάλοιπα αντικαπιταλισμού. Αλλά ας πάρουμε το στοχαστή που σχετίζεται περισσότερο με τη σημερινή διαμάχη: τον Ντεριντά.

Ο Ντεριντά δεν υπήρξε μαρξιστής, αλλά διατηρούσε φιλίες με μαρξιστές. Και όταν φανατικοί «υπέρμαχοι» του μαρξισμού άλλαξαν στρατόπεδο μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και διακήρυσσαν

τον τελεσίδικο θάνατο του Μαρξ και του μαρξισμού, ο Ντεριντά υπερασπίστηκε με τον τρόπο του τον Μαρξ και το μαρξισμό και ανέλυσε, πάλι με τον τρόπο του, τις αντιθέσεις, τη βαρβαρότητα και το αδιέξοδο του καπιταλισμού. Το φάντασμα του κομμουνισμού, έγραφε το 1993 στα *Φαντάσματα του Μαρξ*, ήταν ένα τρομακτικό φάντασμα για όλες τις δυνάμεις της γηραιάς Ευρώπης, αλλά φάντασμα ενός μελλοντικού κομμουνισμού. Και όταν ο «υπαρκτός σοσιαλισμός» κατέρρευσε, ο Ντεριντά θα έγραφε: «Τη στιγμή που μια νέα παγκόσμια αταξία τείνει να εδραιώσει το νεοκαπιταλισμό και το νεο-φιλελευθερισμό της, καμιά άρνηση δεν κατορθώνει να απαλλαγεί από τον Μαρξ» (*Spectres de Marx*, σ. 69).

Ο Ντεριντά στο βιβλίο του επισημαίνει τις αθεράπευτες πληγές του καπιταλισμού: την ανεργία, τον αποκλεισμό, τον πόλεμο, τα ατομικά όπλα, όλα τα δεινά της κεφαλαιοκρατικής «μετα-νεωτερικότητας». Εγγελοποίησε τη «νεο-ευαγγελική» ρητορική του Φουκονγιάμα, τους μνητές της «αγοράς» και του «θριαμβεύοντος» καπιταλισμού. Βεβαίως ο Ντεριντά, που γράφει στην κομμουνιστική *Ουμανιτέ* δεν έγινε κομμουνιστής ή μαρξιστής και η «Νέα Διεθνής» των διανοομένων που προτείνει αποβλέπει περισσότερο στην ανανέωση και τη ριζοσπαστικοποίηση της κριτικής, παρά στην επανάσταση. Αλλά, «ο καθείς και τα όπλα του».

Κρίση της αστικής φιλοσοφίας και του αστικού πολιτισμού. Λοιπόν; Ας προσπα-

θήσουμε να κατανοήσουμε το χαρακτήρα της κρίσης και τις αιτίες της κρίσης. Μέσα από την κατανόηση του σημερινού κόσμου, θα ανιχνεύσουμε και τις θετικές του δυνατότητες.

Συνοπτική βιβλιογραφία

Θεωρώ περιττό να παραθέσω τα κλασικά έργα των Χιουμ και Κοντ, των θετικιστών, του Νίτσε ή του Χάιντεγκερ, των αναλυτικών και των γλωσσολόγων. Εκτός από μεταφρασμένα έργα του Ντεριντά, θα παραθέσω ορισμένα βιβλία που σχετίζονται άμεσα με το θέμα μας ή που ασκούν κριτική στους νεωτερικούς και μετα-νεωτερικούς.

J. Derrida, *Spectres de Marx*, Galilée, Paris 1993, ελλ.μ. μετάφραση Εκκρεμές, 1995. Του ίδιου: *Πλάτωνος Φαρακεία*, Άγρα, 1990 και *Περί Γραμματολογίας*. Γνώση.

Γ. Γκέντε, *Η φιλοσοφία σε κρίση*, Σύγχρονη Εποχή, 1994 - R. Bubner, *Modern German Philosophy*, Cambridge Univ. Press, 1981 - A. Callinicos, *Against Postmodernism*, St Martins Press, 1989 - T. Eagleton, *Ideology, an Introduction*, Verso, 1991 - Os. Hanfling, *Logical Positivism*, Columbia Univ. Press, 1981 - D. Harvey, *The Condition of Postmodernity*, Blackwell, 1992 - Ε. Μπιτσάκη, *Το Αειθαλές Δέντρο της Γνώσεως*, Στάχυ, 1995 - D. Papineau, *Reality and Representation*, Blackwell, 1991 - J. Pasmore, *Recent Philosophers*, Open Court Publ. Comp., 1985 - E. Pols, *Radical Realism*, Cornelle Univ. Press, 1992 - H. Putnam, *The Many Faces of Realism*, Open Court, 1987 - Id., *Realism with a Human Face*, Harvard Univ. Press, 1992 - J. Roberts, *German Philosophy*, Humanities Press, 1988 - R. Rorty, *Philosophy and the Mirror of Nature*, Princeton Univ. Press, 1979 - L. Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, Routledge and Kegan Paul, 1963.